

TARİH YAZIMINDA TARAFSIZLIK PROBLEMİ: İLK DÖNEM SİYER-İSLAM TARİHİ YAZICILIĞI ÖRNEĞİ

Ali KOZAN*

Özet / Abstract

Tarih yazımı, güvenilirlik şartlarını taşıdığı ölçüde bilimsel olmaktadır. Fakat günümüz de dâhil olmak üzere, çağlar boyunca tarih yazımında bu güvenilirliği sağlamak oldukça güç olmuştur. Bu güçlük daha çok yanlış, eksik, subjektif, taraflı ve ideolojik okumalardan kaynaklanmaktadır. Hiç kuşkusuz bir bilim olarak tarih, bu tarz okumaları en aza indirdiği oranda bilimselliğini koruyabilecektir.

İslâm tarihi yazıcılığında da söz konusu güvenilirliği sekteye uğratan benzer problemler yer almaktadır. Bu problemlerden birisi de taraflı tarih yazımıdır. İlk dönem siyer-İslam tarih yazıcılığında görülen taraflı tarih yazımının kendine özgü bir takım sebepleri vardır. Bu makale, ilk dönem siyer-İslâm tarihi yazıcılığında görülen, taraflı tarih yazımı örneklerini ve bu anlayışın nedenlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Tarih, Tarih Yazımı, Taraflı Tarih Yazımı, İlk Dönem Siyer-İslam Tarihi Yazıcılığı.

THE PROBLEM OF NEUTRALITY IN WRITING HISTORY: THE TEXT OF FIRST PERIOD SIYER-ISLAMIC HISTORY WRITING

Writing history is the scientific if it is carrying the criteria of being reliable qualifications. But also today it has been difficult to provide this reliability in writing history during the ages. This difficulty is based on wrong, subjective, insufficient, unneutral and ideologic reading. Without doubt the history as a kind of science, will be able to preserve its being scientific by lowering these kinds of reading.

There are same kinds of problems which causes to fail reliability in writing of Islamic history. One of these problems is being subjective. There some specific reasons of being subjective in the first term of diyer-islamic history. This article is aimed to bring up the subjective samples in the first term siyer-islamic history writing and explain the reasons of this understanding.

Key Words: History, Writing History, Neutral History Writing, First Period Siyer-Islamic History Writing.

Giriş

Günümüze değin çeşitli aşamalardan geçmiş olan tarih yazımı, temelde iki farklı tarih anlayışının varlığını ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi geleneksel tarih yazımı olup bu anlayış, tarihi yalnızca 'geçmiş olayların nakli' olarak gören yani rivayetçi tarih anlayışına sahip olan yazım şeklidir. Geleneksel tarih yazımının başlangıcını ilk dönemlere kadar (tarih yazımının başladığı dönemlere) götürebilmemiz mümkündür. Ancak bu anlayışın belli bir dönemde sona erdiğini söylemek yanlış olur ki, günümüzde de hala bu tarz tarih yazımının örneklerine rastlamak mümkündür. Söz

---

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. alikozan@nevsehir.edu.tr

konusu tarih yazımlarının bir diğeri ise bilimsel tarih yazımıdır ki, bu anlayış, adından da anlaşılacağı üzere bilimseldir ve güvenilirlik şartlarını taşımaktadır. Dolayısıyla geleneksel tarih yazımı, yalnızca geçmiş olayların naklinden ibaret olan, subjektiflik yönü ağır basan ve tarih bilimine malzeme sağlayan bir alan olup; *geçmiş olayların denetlenerek kanıtlanmış bilgisi*¹ olan bilimsel tarih ise bu alanda yer alan tarihsel malzemenin sebep sonuç ilişkileri içerisinde objektif analizinden hareketle oluşturulan alanı ifade etmektedir.

Tarih boyunca çeşitli toplumlar ve idarî yapılanmalar arasındaki kültürel iletişimi sağlayan en etkili unsurlardan biri olan “*rivayet/nakil bilgisi*”, sosyal bilimlere ve özellikle yukarıda belirtilen tarih yazımlarını oluşturan temel kaynakların başında gelmektedir. Bilindiği üzere bu bilgi türü, tarihi müşahede edenlerin bıraktıkları belgeleri ifade etmektedir. Ancak şu da bir gerçektir ki, tarih yazımına kaynak olan söz konusu rivayetler/nakiller bize hiçbir zaman ‘arv’ olarak gelmezler. Her zaman kayıt tutanın zihninden kırılarak yansır. Bundan şu sonuç çıkar ki, geçmişe ait rivayetler veya bir tarih eseri ele alındığında, içindeki olgularla birlikte, onu yazan tarihçi de incelenmelidir. Çünkü tarihçi de neticede kendi tarihselliğini yaşayan bir insan olup, kendisini oluşturan şartlardan tamamen kopamayabilir.² Dolayısıyla tarihçi için bu noktada mutlak objektiflikten, doğallıktan ve belki de evrensel bakış açısından bahsetmek de çok zor görünmektedir.

Bu bağlamda tarih biliminin temel problemlerinden biri olan tarihsel tanıkların/rivayetlerin objektifliği meselesi, tarih yazımında üzerinde durulması gereken başat unsurlar olarak kendini göstermektedir. Bloch’a göre de polislerin en safi bile, tanıkların sözlerine mutlaka inanmamak gerektiğini bilir. Yani her ne kadar, bilimsel tarihten uzak olanlar için, inanmak münakaşa etmekten, kabul etmek tenkit etmekten, vesikaları yığmak onları tartmaktan daha rahat³ olsa da, bütün tarihsel tanıklıkları körü körüne kabul etmek, tarihi subjektifliğin, taraflılığın ve ideolojinin tahakkümüne almak anlamına gelecektir.⁴ Bunun da ötesinde dinî inanç veya siyasî görüşleri taassup derecesine varan bir tarihçinin, sadece muayyen bir istikamette düşünmesinin ve olaylara tarafsız gözle bakmasının pek müşkül olduğu da aşikârdır. Ayrıca tarihçinin hâmişisi veya eseri takdim ettiği şahsın, anlatılan olaylarla sıkı bağlantısının olması da, yazarın gerçek görüşü farklı olsa dahi bunu aksettirmesini engelleyen bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Gördüklerini değil, ancak görmesi istenileni yazma durumunda kalan tarihçilerin eserleri de, sağlam bir kaynak olma hüviyetinden yoksun olmaktadır.⁵

Dolayısıyla iyi bir tarihçi, sonuca ulaşırken objektif ve eleştirel bir bakışla rivayetlerin doğruluğunu ya da yanlışlığını fark edebilecek düzeyde olmalıdır. Nitekim günümüz tarihçileri bu bakış açısıyla birkaç yüzyıl öncesinde veri yetersizliğinden

¹ Abdullah Laroui, *Tarihselcilik ve Gelenek*, çev. Hasan Bacanlı, Vadi Yayınları, Ankara 1993, s. 7.

² Edward Hallett, Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 29, 36.

³ Ch. V. Langlois - Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip Ataç, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1937, s. 4, 5.

⁴ Marc, Bloch, *Tarihin Savunusu Yada Tarihçilik Mesleği*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1994, s. 61.

⁵ Mübahat S. Küttükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998, s. 34.

dolayı haddinden fazla abartılan ve önemsenen bazı olayların gerçek olmadıklarını ispatlamışlardır. Örneğin İskenderiye'deki kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakıldığı⁶ ile ilgili ilk defa XIII. asırda(1252'lerde) ortaya atılan iddianın, araştırmacıların son dönemlerdeki bulguları ile tamamen asılsız olduğu ve bazı önyargılı tarihçiler tarafından üretilmiş bir haber olduğu ortaya çıkmıştır.⁷

Çalışmamız da bu noktada, tarih biliminin bugüne değin geliştirmiş olduğu metodoloji tecrübesinden yola çıkarak ilk dönem siyer-İslâm tarihi yazımında görülen, taraflı tarih yazımı örneklerinden hareketle bu anlayışın nedenlerini ortaya koyma amacı gütmektedir. Ayrıca çalışmamız, günümüz tarih yazıcılığında da bu anlayışın uzantılarının varlığı noktasında bir takım çıkarımlar yapma amacını taşımaktadır. Bu noktada herhangi bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için, siyer-İslâm Tarihi açısından ele alacağımız '*taraflı rivayetler*'in dönemin genel tarih telakkisini yansıtmadığını da belirtmek istiyoruz. Dolayısıyla bu yazıdan hareketle söz konusu dönemle ilgili tarih yazımının herhangi bir menfî genellemeye tabi tutulamayacağını da burada belirtmek istiyoruz.

Siyer-İslâm Tarihi Yazıcılığının Başlangıcı ve Problemleri

İslâm Tarihi, bilindiği üzere 610 yılında Hz. Muhammed'in Peygamber olarak seçilmesi ve 'Kur'an vahyi'nin gelişi ile başlayan süreci ifade etmektedir. Bu dönemde Hz. Muhammed'in gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler de, siyer-İslâm tarihi yazıcılığının temel konusunu oluşturmuştur. Dolayısıyla İslâm Peygamberi'nin hayatının tüm yönleriyle tetkik edilip incelenmesi, Kur'an'ın tefsir edilmesi ve hadislerin toplanması olayları, Müslümanlar arasında tarihçiliğin temellerini oluşturmuştur.⁸ Ortaya konulan ürünler bağlamında İslâm coğrafyasında tarih yazıcılığının ilk örneklerine bakıldığında ise, bu eserlerin Emevîler dönemi zamanında siyer ve megazî adları altında başladıkları, siyer ve megazî yazıcılığını, tabakât ve terâcim kitaplarının takip ettiği görülmektedir. Daha sonra ise genel tarihçiliğin başladığı ve böylelikle rivayetçi tarih yazımına da geçildiği bilinmektedir.

İlk dönem İslâm tarihi yazıcılığı açısından Peygamberin vefatını takip eden yıllara bakıldığında, fetihlerle gelen siyasî, sosyal ve kültürel sorunların giderilmesi noktasında da Peygamber döneminin örnek alındığı, dönemin tarih yazımına kaynaklık eden hadis rivayetinin de bu dönemde yoğunluk kazandığı görülmektedir. Râşid Halifeler dönemi dikkate alındığında ise, sahabenin gerek rivayetinin sayısı, gerekse içeriği konularında hassas davrandıkları görülmektedir. Bu noktada en dikkat çekici hususun, az hadis rivayet etmek ve mecbur kalınmadıkça rivayet naklinde bulunmamak şeklinde olduğu görülmektedir. Dönemin bu özelliğine rağmen sonraki yıllarda rivayet edilen hadis sayısında bir artış gözlenmektedir. Bunun sebeplerinden birisi de Râşid Halifeler döneminin sonlarında meydana gelen Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemal Vakası, Sıffin Savaşı, Hakem Olayı ve ardından Hz. Ali'nin şehit edilmesi gibi siyasî olayların farklı kesimlerce farklı şekilde değerlendirilmesidir. Siyasî kanaatlerin dinin

⁶ Mehmed Mansur, *İskenderiye Kütüphanesi'ni Müslümanlar mı Yaktı?*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 41.

⁷ Murtaza Mutahhari, *Tarih ve Toplum*, çev. Cengiz Şişman, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1989, s. 62.

⁸ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 45.

içerisine dâhil edilerek şekillendirilmesi de rivayetlerin sıhhatini ve güvenilirliğini önemli derecede etkilemiştir. Bu bağlamda tarih yazıcılığında olduğu gibi İslâm tarih yazıcılığının da en tartışmalı konularından birisi de rivayetler/rivayetlerin objektifliği meselesidir.

Bu noktada söz konusu dönemin rivayetçi tarih yazım anlayışına bakıldığında ilk dönem siyer-İslâm tarihi müverrihlerinin bir kısmının, eserlerine almış oldukları rivayetleri genellikle seçmeden ve herhangi bir tenkit süzgecinden geçirmeden naklettikleri görülmektedir. Bunun birinci nedeni, bu dönemdeki rivayet usulü anlayışının herhangi bir metin tenkidine ihtiyaç duymamasıdır. İkinci sebep ise, bu ravîlerin metin tenkidi yapmayarak rivayetlerde herhangi bir seçiciliğe veya azaltmaya gitmemelerini bir hizmet olarak görmeleridir. Bilimsel tarih yazımı açısından bu durum sakıncalı olmakla birlikte, günümüz İslam tarihçiliği açısından az da olsa faydası da yok değildir. Çünkü o dönem siyer yazarlarından her biri almış oldukları rivayetleri kendi kıstaslarına göre bir tenkit süzgecinden geçirirlerdi, bugün elimizde belki de bize kaynaklık edecek çok sınırlı bir malumat bulunacaktı ve bununla birlikte bizim ilk dönem siyer-İslâm tarihçilerinin elemiş oldukları rivayetlere ulaşma imkânımız olmayacaktı. Dolayısıyla elimizde cüzî miktarda malumat bulunacaktı ki belki de güvenilir ve sağlam rivayetlerin birçoğu elenmiş olacaktı.

Rosenthal de, bu yazarlardan(İbn Sa'd, İbn Hişam, İbn Esir, Taberi vs.) bugün istediğimiz manada bir tarihçi anlayışı ya da kendi kaynaklarını eleştirme gücü umulmaması gerektiğini; onların, geçmiş olayları kendi dönemlerinin tecrübeleriyle yorumlama ve kendi görüşlerini kısmen de olsa bazı mevzu hadislere ve düzmece hikâyelere dayandırma alışkanlıklarının da kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca ona göre bazen bu rivayetlerde tarafgirlik doğruluğa galip gelse ve iyi niyetli efsaneler sık sık gerçekliğin yerini alsa bile, bu durum bize onların Hz. Muhammed'in, sahabenin, Emevi ve Abbasi halifelerinin davranış ve tavırlarını nasıl yorumlayıp okuyucu ve dinleyicilerine nasıl aktarmış olduklarını öğretmektedir.⁹

Hz. Muhammed'in bir nevi hal tercümesi olan siyer ve megazî türü eserlerin yazımında, hadis rivayetinde kullanılan isnad yöntemi(sened tenkîdi)'nin esas alındığı görülmektedir. Rivayetlerde uygulanan isnad yöntemi, dönemin kendi objektifliği açısından önem arz etmekle birlikte, metinden daha ziyade senede yani rivayeti nakleden kişinin güvenilirliğine önem verilmesi bazı rivayetlerde sıhhat problemini ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte başta Taberî olmak üzere bu dönem tarihçilerinin senede önem vermeleri, hadis literatüründe geçen sened tenkîdiyle de birebir örtüşmemektedir. Burada daha çok, herhangi bir konuda farklı ravîlerin/rivayetlerin okuyucuya sunulması söz konusudur. Yani bugünkü anladığımız manada bir dış tenkit anlayışı görülmemektedir. İbn Haldun(h. 732-808/m.1332-1406), tenkidî tarih anlayışı çerçevesinde kaleme aldığı eserinde, bu tür rivayetlere yer veren tarihçilerin içine düştükleri yanlışlık ve hataları eleştirerek görüşlerini şu şekilde ifade eder. "*Tarihçiler, Tanrı'nın kitabını tefsir edenler ve rivayet üstadları, naklettikleri haber ve rivayetlerin doğru ve zayıf olduğunu incelemeyen, yalnız nakil ve rivayete güvenerek aktardıkları,*

⁹ Ervin I. V. Rosenthal, *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Coşkun, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 45.

*kanun, usul ve benzerleriyle karşılaştırmadıkları, hikmet ve felsefe bakımından incelemedikleri ve varlığın tabiat ve kanunlarına göre ölçmedikleri, naklettikleri haberler üzerinde dikkatle düşünerek haber verilen hâdise ve olayların vukûunun mümkün olup olmadığına dikkat etmedikleri için çok yanlışlar ve doğru yoldan saparak vehim ve hata çöllerinde yollarını kaybetmişlerdir.*¹⁰

Yine ilerleyen dönemlerde bu probleme ilave olarak rivayetlere karışan İsrâiliyyât, hurafe ve mitolojik muhtevalı yaklaşımlar, taraflı tarih yazımı ve ideolojik yaklaşımlar, tenkitçi zihniyetin kaybolması, kabilevî eğilim veya asabiyet, tarihçilerin mevcut yönetime veya devlete olan yakınlık veya mesafeleri gibi unsurlar İslâm tarih yazıcılığını belli başlı problemleri olarak kendini göstermiş ve bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu noktada İbn Haldun tarihe konu olan rivayetlere yalanlar karışmasının nedenlerini de şöyle sıralamaktadır:

a. Fikir ve mezheplere taraftarlık. Bir fikir ve mezhebe meyil ve taraftarlık, insanın dikkatle düşünerek haberi tenkid süzgecinden geçirmesine ve incelemesine mani olur.

b. Haberleri nakil ve rivayet edenlere inanmak. Bir haberin yalan veya doğru olduğunu incelemek, nakledenin adaletli olup olmadığını tespit etmekle ilgilidir.

c. Maksatları unutmak. Haberi nakledenlerin birçoğu, gözü ile görmesinden ve işitmesinden maksadın ne olduğunu bilmez. Haberi zannına ve tahminine göre naklederek yalanına katlanır.

d. Haberin doğruluğu vehmine kapılmak.

e. Halleri olaylarla karşılaştırma keyfiyetini bilmemek.

f. Haberi nakledenlerin övmek ve halleri güzel göstermek ve bu sayede şöhretlerini yaymak maksadıyla, yüksek derece ve mevki sahiplerine yaranmak.

g. İctimaî hayatın tabii cereyanının hallerini bilmemek. Hadiseyi işiten kimse, hadiselerin ve hallerin varlıktaki tabiatlarını ve bunların icap ve taleplerini bilir ise, bu bilgiler o kimsenin haberin doğrusunu, yalanından ayırt etmek üzere yapacağı incelemelerine yardım eder. Haber ve hadise hangi nevide olursa olsun, bu metod incelemeler için en mükemmel metoddur.¹¹ İbn Haldun burada, tarihi hadiselerin doğru değerlendirilmesinde dış çevrenin doğru ve sağlam oturtulmasının önemini vurgulamaktadır. Zira olayın nakledildiği ülkelerin tabii, kültürel, sosyal, dini yapıları kısaca arka planı iyi bilinirse haberin içeriğinin doğruluğunu tespit etmekte kolaylaşacaktır. Ayrıca ona göre bir haberi naklederken, haberin tabii kanun ve kaidelere yani eşyanın tabiatına uygun olması şartını da aramak gerekir.¹²

Ayrıca müverrihlerin eksik, doğru veya şüpheli birçok rivayeti kayda değer bulmaları, düşünce yapıları, önyargıları ve mezhepleri, dinî bilgilerinin zayıflığı, içinde buldukları dönemin siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının etkileri ve egemen güçlerin tarihi kendi meşruiyetlerine dayanak olarak kullanmaları, İslam tarihinde cereyan eden olayların ele alınması noktasında İslam tarih yazıcılığında görülen subjektifliğin sebepleri olarak gösterilebilir.

¹⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1997, s. 19.

¹¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 83-84.

¹² İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 88.

Örneğin günümüz İslam tarihçilerinin, Emeviler döneminde halk üzerinde uygulanan politikanın sonucunda İslam toplumunda Emevi aleyhtarı bir yapılanma meydana geldiğini ve dönemi ele alan eserlerin de bu muhalif havadan etkilenmiş olabileceklerini göz ardı etmemeleri gerekir. Aynı şekilde söz konusu muhalifliğe, Emevî yanlısı müverrihlerin Abbasi dönemiyle ilgili kaleme aldıkları eserlerinde de rastlanabileceği unutulmamalıdır.

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında verdiğimiz genel malumattan sonra, siyer-İslâm tarihi yazıcılığında görülen problemlerden biri olan taraflı tarih yazımı meselesine ve bununla ilgili örneklere yer vererek bunun nedenlerine değineceğiz.

İlk Dönem Siyer-İslâm Tarihi Yazıcılığında Tarafsızlık Problemi

Tarihte taraflılık veya taraflı tarih yazımı şeklinde adlandırdığımız bu yazım tarzı, tarihin bilimselliğini, güvenilirliğini, doğallığını ve pozitif amaçlılığını zedeleyen bir anlayışı ifade etmektedir.

Tarihi süreç içerisinde taraflı tarih yazımlarına bakıldığında, iki tür taraflılıktan bahsetmek mümkün görünmektedir. Bunlardan birincisi doğal taraflılık da diyebileceğimiz ve rivayet edenin veya tarihçinin veya okurun doğruluğuna inandığı bir düşünceyi samimî olarak nakletmesi ve anlamasıdır. Menfaatçi taraflılık diyebileceğimiz bir diğer taraflı yazım tarzı ise rivayet edenin doğruluğuna inanmamakla birlikte mensup olduğu görüş(dinî, millî, örfî, siyasî, ekonomik ve sosyal) doğrultusunda ortaya attığı bir rivayeti kullanarak nakletmesidir.¹³

İlk dönem siyer-İslâm tarihi yazıcılığında da bu yazım tarzının örneklerini görmek mümkündür. Bu dönem tarihçilerinde görülen taraflı tarih yazımında farklı nedenler göze çarpmaktadır. Tarihçilerin Hz. Peygamber sonrasında gelişen olaylarda sahabe ve tâbiîne karşı korumacı yaklaşımları bunların başında gelmektedir. Nitekim bu yaklaşımın temsilcileri, söz konusu dönemde cereyan eden olayların incelenmesini, sahabeye hakaret ve saygısızlık olarak değerlendirmişlerdir. Bir diğer önemli neden ise, dinin siyasetle iç içe girmesi ve tarihî anlamda önemli olan bir takım şeylerin akîde alanına sokulmasıdır.¹⁴ Bunun neticesinde birçok siyasî ve sosyal hadisenin dinî ve itikadî olarak değerlendirildiği ve bu noktada birçok taraflı rivayete yer verildiği görülmektedir.

Şiiilerin Muaviye ve oğlu Yezid hakkındaki fikirlerine yer veren Şii hadisçi el-Hillî(h. 648-724/m. 1250-1323)'nin eseri bu yaklaşım tarzını ifade etmektedir. Eserde geçen "*Resulullah tuleka oğlu tuleka*¹⁵ ve *melun oğlu melun Muaviye'yi lanetledi ve şöyle dedi: "Muaviye'yi minberimin üzerinde görürseniz onu öldürünüz."* rivayeti; Abdullah b. Ömer'den naklettiğini belirttiği "*Resulullah'ın yanına geldim. Onun şöyle dediğini duydum: "Şimdi size benim sünnetim üzerine ölmeyecek olan bir adam gelecek."* Muaviye çıkageldi. Sonra Resulullah halka bir konuşma yapmak üzere ayağa

¹³ Şefaettin Severcan, "Rivayetlerin Bilimselliği(Hz. Peygamber ve Dört Halife Devri)", *İstem*, Yıl: 5, S. 9 (Konya 2007), s. 29-30.

¹⁴ A. Aziz Duri, *İlk Dönem İslam Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 35.

¹⁵ **Tuleka:** Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinde, geçmiş faaliyetlerinden ötürü kendilerini muaheze etmeyip salıverdiği kimselerdir.

kalktı. Muaviye, oğlu Yezid'in elinden tuttu ve hutbeyi dinlemeden çıktı. Resulullah: "Allah ayağa kalkanı ve oturana lanetlemiştir(yani Muaviye ile hareket edenler ve ona karşı çıkmayanları)" rivayeti ve Hz. Peygamber'in söylediğini iddia ettiği "Ey Ali! Seninle savaştan benimle savaşmış, seninle anlaşan benimle anlaşmış olur. Resulullah ile savaştan kişi ise icma ile kâfirdir." rivayeti bu düşüncenin ifadesidir.¹⁶ Sadece Muaviye ve Yezid'i değil, aynı zamanda tüm Ehl-i Sünnet'i hedef alan bu ve benzeri suçlamalar, İbn Teymiyye(h. 661-728/m. 1263-1328)'yi harekete geçirmiş, onların iftiraya varan suçlamalarına cevap vermeye çalışan İbn Teymiyye, bu suçlamaların etkisinde kalarak Muaviye ve Yezid döneminde meydana gelen kimi hâdiseleri tevil etmiş, bazen de bilinçli olarak savunmacı bir yaklaşımla onları masum olarak görek, onlara sahip çıkmıştır.¹⁷

Yine taraflı tarih yazımına neden olan bir başka neden de, rivayetlerin sahip olunan düşünce kalıpları çerçevesinde ortaya atılması ve değerlendirilmesi sayılabilir. Bununla birlikte şu hususu da belirtmeliyiz ki, rivayetleri derlerken bir olayı veya şahsı kendi düşüncesi doğrultusunda öne çıkarmak veya savunmak her ne kadar taraflı okuma ise, kendi düşüncesiyle uyuşmayan veya kendi düşüncesine aykırı olan olay, şahıs veya fikirleri görmezden gelmek veya saf dışı bırakmak da bir taraflı okuma örneğidir. Bu noktada Taberî(h. 224-310/m. 839-932) ve İbnu'l-Esir(h. 555-630/m. 1160-1232)'in: "Hz. Osman ve Ebû Zer ile ilgili rivayetleri hoş görmediğimiz için kitabımıza almadık."¹⁸ şeklindeki ifadeleri de bu düşünceyi yansıtmaktadır. Ayrıca Hz. Osman döneminde meydana gelen hadiseleri ele alan birçok tarihçinin, halifeyi temize çıkarma adına, Medine'deki binlerce Müslümanı çapulcu olarak değerlendirdikleri görülmektedir.

Taraflı tarih yazımının bir diğer sebebi ise, tarihçilerin mevcut yönetime veya devlete olan yakınlık veya mesafeleridir. Bu minvalde Endülüslü âlim Kadı Ebubekir İbn Arabî(H. 468-543/M. 1076-1148), *el-Avâsım mine'l-Kavâsım* adlı eserinde, bazı tarihçilerin sultanların hatırı için kitaplar yazdıklarını, burada aslı olmayan rivayetlere yöneldiklerini, insanların kalplerine Allah'ın razı olmayacağı şeyleri soktuklarını iddia etmiştir.¹⁹ Bu noktada Hz. Peygamber'in dilinden hoşnut olunan idarenin övülmesi veya hoşnut olunmayan idarenin yerilmesi, ikinci nesil diyebileceğimiz tabî'n ve ardından gelen tebeu't-tâbî'n devrinde sık görülmektedir.²⁰ Belirttiğimiz gibi daha çok sahabe sonrası nesil için geçerli olan Hz. Peygamber'in otoritesini kullanma anlayışı çerçevesinde, Buharî'de geçen, "Kim emirinden/idarecisinden bir şeyi beğenmezse sabretsin. Şu biline ki kim idareciden bir karış ayrılır da ölürse, cahiliye ölümü üzere

¹⁶ İrfan Aycan-M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999, s. 101, 102.

¹⁷ Aycan-M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, s. 103. Muaviye'yi aşırı bir şekilde öven veya yeren rivayetler için bakınız. İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s. 36-45.

¹⁸ et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr, *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, tahkik. M. J. De Goeje, C. I-XV, Leiden 1879-1965, C. I, s. 2858, 2980; İbnu'l-Esir, İzzeddin Ebu'l-Hasan b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. I-X, Beyrut 1986, C. III, s. 56, 57.

¹⁹ Ebubekir İbn Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, tahkik. Muhibbu'd-Dîn el-Hafîb, el-Matbaatu's-Selefiyye, Kahire 1371, s. 245.

²⁰ Mehmet Said Hatiboğlu, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Kitabiyât, Ankara 2004, s. 33-34.

*ölmüş olur.*²¹” hadisinin Emeviler ve Abbasiler dönemi halifelerine biat etmeyen kimseler için kullanıldığı görülmektedir. Fakat aynı hadisin tehdit edici ifadesinin hükmü, Hz. Ebubekir’e biat etmeden ölen Hz. Fatıma’ya ve Ensar’dan birçok sahabeye uygulanmamıştır. Bu rivayet, tarihsel koşullar açısından gelişen olaylarda, vefatından sonra bile Hz. Peygamber’in otoritesinin kullanıldığını ortaya koymaktadır.²² Bu bağlamda Abbasilerle iyi ilişkileri olan ve yazdığı eserlerde de bu durumu hissettiren Vakıdî de, Hz. Abbas’ın ismini, Bedir Savaşı’nda Müslümanların eline esir düşenler arasında zikretmemiş, bazı yerlerde de ondan “filan” diye bahsederek ismini açıklamamıştır.²³ Yine bu noktada Abbasi halifesi Mütevekkil(h.232-247/m.847-861)’e, öldürülmesinden önce kasideler yazan şahısların, onun katliyle birlikte tahta geçen Muntasır (h.247-248/m.861-862)’a biate çağrıldıklarında sessiz kaldıkları ve Mütevekkil’e ölümünden sonra birkaç satırlık mersiye bile yazmadıkları bilinmektedir.²⁴ Örneklerde de görüldüğü üzere mevcut iktidara duyulan yakınlık veya mesafenin yanında, iktidarda bulunanların tarihî rivayetleri iktidarı kullanmanın bir aracı olarak görmeleri²⁵ taraflılık psikolojisinin bir başka yansımasıdır.

Tarafli tarih yazımında bir başka neden de sahip olunan kabilevî eğilim ve asabiyet/aşırı kabile taraftarlığı’dır. Bu noktada Hz. Peygamber’in vefatından sonra üzerinde en çok tartışılan konulardan biri, Beni Saide Vak’ası, bir diğer deyişle devlet başkanlığı seçimidir. Hz. Peygamber’in kabilesinin diğer kabilelerden üstünlüğü anlayışı, Beni Saide Vak’ası’nın ardından metne dökülerek, “*Kureyş’in üstünlüğü*²⁶” hadisi ortaya atılmıştır. Taberi, Eş’arî, Bakıllanî, Amidî, Bağdadî, İbn Teymiyye, Gazâlî, Maverdî ve Suyutî gibi âlimler bu rivayetin hadis olduğunu iddia etmişlerdir. İbn Esir ise durumu siyasi ve sosyal bir olay olarak naklederek, bu konuda diğerlerinden ayrılmıştır.²⁷ Bu siyasî seçimin uygulama noktasında oluşturduğu problemler, ilerleyen dönemlerde İslâm toplumunda siyasî ve sosyal problemleri de beraberinde getirmiştir. Buna mukabil yapılan halife seçimlerinde ensar’ın dışlanması, Hz. Osman’ın Medinelilerin gözü önünde katledilmesiyle sonuçlanmıştır. Ardından da Arap asabiyet kültürünün bir uzantısı olan Muaviye ve Ali mücadelesinin oluşturduğu kargaşa ortamı, bazı siyasî, fikrî ve dinî fırkaların oluşmasına sebep olmuştur. Bunların İslâm Tarihi

²¹ Sahih-i Buharî, *Muhtasarı Tecdî-i Sarîh*, çev. Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınları, Konya 2004, s. 780, Hadis No:2184.

²² Ahmet Keleş, “Tarih Bilincimiz-Hadislerle Çöküş Sürecinde Başlatılan Tarih: İslam Tarihi”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: V, S. 10 (Eylül 2007), s. 52-53.

²³ Ahmet Emin, *İslam Tarihi ve Tarihçileri*, çev. Mustafa Baş, Ankara Din Görevlileri Yardımlaşma Derneği, Ankara 1996, s. 44.

²⁴ M. Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 37.

²⁵ Bu örnekler, Nietzsche’nin “*iktidarı kullanmanın bir aracı*” şeklinde ifade ettiği menfî tarih tanımlamasını haklı çıkaran örneklerdir. Bkz. Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 9.

²⁶ Said Hatiboğlu ve Ali Bakkal, hadisin Cahiliye devri kabilecilik zihniyetinin bir uzantısı olduğunu belirterek, hilâfetle bir ilgisinin olmadığını ortaya koymuşlardır. Bkz. Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği (İslâm’da İlk Siyasi Kavmiyetçilik)*, Kitabiyât, Ankara 2005, s. 117-118; Ali Bakkal, “Ebubekir’in Halife Seçilmesinde “İmamlar Kureyş’tendir” Hadisinin Rolü Üzerine”, *İstem*, Yıl: 3, S. 6 (Konya 2005), s. 103.

²⁷ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, C. II, s. 325, 332.

boyunca meydana gelen problemlerde ön plana çıkmaları da, günümüze değin etkilerini sürdüren bir takım problemleri ortaya çıkarmıştır.

Muaviye b. Ebî Süfyan'ın bu dönemde söz konusu hadisi, tamamen tarafgir tarih telakkîsi çerçevesinde değerlendirerek önce kendi saltanatının sonra da oğlu Yezid'in veliahtlığının meşrûiyeti çerçevesinde kullandığı görülür. Nitekim Abdullah b. Amr b. El As, Kahtâniler(Himyerîler/Yemenli Araplar)'den birinin ileride hükümdar olacağından söz edince buna sinirlenen Muaviye'nin ayağa kalkarak: *“Ey Kureyş sizden bazı kimselerin Allah'ın kitabında olmayan, Resûlullah'dan rivayet edilmeyen bir takım sözler naklettikleri bana ulaştı. İyi biliniz ki, onlar sizin cahillerinizdir. Siz sahibini sapıklığa sürükleyen hayallerden sakınınız! Ben Resûlullah'ın şöyle dediğini işittim. “Bu iş Kureyştedir, dini ayakta tuttukları sürece içinizden onlara düşmanlık edeni Allah yere çarpar.”*²⁸ dediği bilinmektedir. Yine bir başka yerde Muaviye'nin: *“Hilafet Kureyş'tedir. Evet ama yeterli ve yetenekli olanlarda, işte bunlar da Ümeyyeoğullarıdır.”* diyerek Emevi iktidarının meşruluğunu savunmak amacıyla bu kurumu kullandığı görülmektedir.²⁹

İslam tarih yazıcılığında H. II. asrın sonları ile H. III. asrın başlarında ortaya çıkan sistemli tedvin faaliyetleri, aynı zamanda Şia ve Hariciler başta olmak üzere başlangıçta siyasi olan fakat ilerleyen süreçte itikadî bir hüviyet kazanan fırkaların fikirlerini ortaya koyduğu devrelerdir. Ayrıca bu devre İslam Tarihi'nde Emevîlerin yıkıldığı ve Abbasiler'in iş başına geldiği devredir. Dolayısıyla bu devrede de yukarıdaki rivayetlerin aksine Emevî soyundan olanların, Emevî yanlılarının ve Ömer b. Abdülaziz hariç bütün Emevî halifelerinin ve idarecilerinin alabildiğine karalandığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak da Emevîlerin baskıcı politikaları sonucu ortaya çıkan siyasî ve itikadî oluşumların etkisi gösterilmektedir. Günümüze kadar gelen tarihsel süreç içerisinde sınırlı da olsa İslam toplumunun belli kesimlerinde oluşan Emevî antipatisinin temelinde de, Emevî iktidarını eleştiren hatta eleştiri sınırlarını aşarak onların Müslüman olup olmadıklarını sorgulayan bu yaklaşımların etkisi büyüktür.

Bu noktada M. Said Hatiboğlu'nun belirlediği aşağıda vereceğimiz tespit, bir antitez hüviyetinde Emevi iktidarına yöneltilen eleştirilerde ortaya konulan taraflı tarih yazımını belirtmektedir: *“Muaviye'nin vefatından sonra Emevîlerin siyasî ve askerî kudreti, önlerine dikilen her çeşit mukavemeti ezerek, sülale saltanatını İslâm'ın başına musallat edince, kolları kırık, boyunları bükük muttakî çevreler ile iktidar hasretiyle içleri yananlar, bu azılı(!) kimselere karşı fisiltı gazeteciliğine ve rivayet edebiyatına sarılmaktan başka bir müdafaa çaresi bulamaz oldular. Bu sahada en büyük kaynak ve destek, tabiatıyla Hz. Peygamber'in manevi saltanatından gelecekti. Bu dahilî müstevlîleri, İslam hilafetiyle alakalarının bulunmadığını tespit noktasından hareketle, her cepheden Peygamber'e vurdurtmak, tutulacak en müyesser yoldu. Zira İslâm dünyasının şahıs planında en büyük otoritesi Hz. Peygamber idi. Bu otoritenin vereceği cezadan daha büyüğü düşünülebilir miydi? Gerçekten de, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarının kardeşane(!) desteğiyle, bu sahada ciltler dolusu malzeme ortaya çıkmış*

²⁸ Sahîh-i Buharî, Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh, s. 514, Hadis No:1456.

²⁹ Muhammed Âbid Câbirî, İslam'da Siyasal Akıl, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, s. 493.

bulunmaktadır. Bu çeşit rivayetlerin taşıdığı ana hedef, Emevî halifelerinin aslında halife değil, tam birer melik ve hükümdar olduklarını başlarına vurmak, İslam cumhuriyetini genç yaşında katledenleri Peygamber diliyle teşhir etmektir. Ayrıca bu durum I. ve II. asır umumî İslam düşüncesinin, seçime dayalı olmayan bir idareye karşı beslediği nefreti aksettiren tarihî delillerdir.”³⁰

Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak, Emeviler döneminde Hz. Ali ve taraftarlarını karalama uygulamasının bir tezahürü şeklinde ortaya çıkarılan/üretilen hadis rivayetleri karşısında, bir takım Hz. Ali taraftarı da savunmacı bir yaklaşım içerisine girmiştir. Ardından bu kesim, Hz. Peygamber’in ‘ölüye lanet edilmesini yasaklayan’ hadis rivayeti yerine doğrudan Hz. Ali’ye hakareti konu alan rivayetler gündeme getirmişlerdir. Hz. Peygamber’e istinaden, “Kim Ali’ye sebbederse(söverse) bana sebbetmiş olur” rivayeti farklı şekil ve varyantlarıyla kaynaklardaki yerini almıştır. Hatta Emeviler’in izlediği hakaret politikasının oluşturduğu ortam öyle bir noktaya ulaşmıştır ki bu savunmacı yaklaşım daha da ileri götürülerek, Hz. Peygamber’in “Ali’ye sebbetmeyin, kim Ali’ye sebbederse bana sebbetmiş olur, kim bana sebbederse Allah’a sebbetmiş olur, kim de Allah’a sebbederse onun cezasına düçar olur.” dediği iddia edilmiştir.³¹ Yine Hz. Peygamber’in: “Hilafet benden sonra otuz senedir. Daha sonra krallar vardır.” hadisinin tek râvîsi(rivayet edeni) olan Sefine adlı sahabinin de, Muaviye karşıtı olduğu kaynaklarda geçmektedir. Nitekim Sefine’ye göre Nübüvve uygun hilafet otuz yıldır. Hz. Ali ve kısa süreli Hz. Hasan’ın hilafetinden sonra krallık dönemi başlamıştır. Krallık öncesi hilafetin süresi ise Sefine’ye göre otuz yıldır. Dolayısıyla burada da senet bakımından zayıf, metin bakımından da ciddi sorunları olan bu rivayet Hz. Peygamber’e isnat edilerek, Muaviye’ye olan muhalefete peygamberî bir güç kazandırılmak istenmiştir.³²

Suyutî(h. 849-911/m.1445-1505) de bu yaklaşım tarzının bir devamı niteliğinde *Târihu’l-Hulefâ* adlı eserinde, “*Emevî Halifeliğine Karşı Uyarı Niteliğindeki Hadisler*” adlı bölümde Emevî hilafetini kötüleyen bazı hadislere yer verirken; “*Abbasi Halifeliğini Müjdeleyen Hadisler*” adlı bölümde de Abbasi hilafetini öven ve müjdeleyen hadisleri nakleder. Suyutî’nin eserine aldığı ve Hz. Peygamber’e atfettiği, Emevî idaresini kötüleyen ve Abbasi idaresini yücelten hadislerden biri olan, “Hz. Peygamber rüyasında minberi üzerine Ümeyye Oğulları’nın maymunun sıçradığı gibi sıçrayıp tırmandıklarını gördü ve bu O’nu çok üzdü. Ardından minberine Abbasoğulları’nın çıktıklarını gördü. Bu durum da O’nu sevindirdi.”³³ şeklindeki hadisi, eserine alması onun bu yaklaşım tarzını kabul ettiğini göstermektedir. Uydurma olduğu âşikâr olan bu hadislerin Abbasî baskısı altında olmayan ve Abbasi idarecilerine yaranmak gibi bir maksadı da bulunmadığı anlaşılan Suyutî tarafından kabul görmesi, Abbasiler’den itibaren nesilden nesile intikal eden rivâyetlerde aşırılığın bir

³⁰ Mehmet Said Hatiboğlu, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Kitabiyât, Ankara 2004, s. 33-34.

³¹ Bahaüddin Varol, “Emeviler’in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, *İstem*, Yıl: 4, S. 8 (Konya 2006), s. 103.

³² Ahmet Keleş, “Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri-“Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir” Hadisi Örneği”, *İstem*, Yıl: 4, S. 7 (Konya 2006), s. 52.

³³ Celaleddin Suyutî, *Târihu’l-Hulefâ*, tahkik. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 4. Baskı, Mısır 1969, s. 12-13

tezâhürüdür. Çünkü Suyutî'nin vefat tarihi 911/1505; Abbasilerin yıkılış tarihi ise 656/1258 olup Suyutî'nin vefat tarihi ile Abbasi Devleti'nin yıkılışı arasında iki buçuk asrın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla burada Suyutî'nin Abbasi idaresini yüceltme anlayışından çok bu taraflı rivayet kültüründen etkilenecek bu rivayete yer verdiği söylenilebilir.³⁴

Emevî devlet idaresinde Abdülmelik b. Mervan(65-86/685-705) ve oğlu I. Velid b. Abdülmelik(86-95/705-715)dönemlerinde yaklaşık yirmi beş yıl valilik yapmış olan, Haccâc b. Yusuf ile ilgili olarak da aynı yaklaşımın tezahürlerini görmek mümkündür. Nitekim onunla çağdaş rivayetlerde ve son dönem çalışmalarında, Haccâc hakkında söylenenlerin tamamen iftira olduğunu söyleyenlerin yanında tam tersine onun eşsiz bir zalim olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Örneğin XIII. Yüzyıl meşhur biyografi yazarlarından olan İbn Hallikan, Haccâc'ın, insanların kanını dökmede, öldürmede ve cezalandırmada benzerinin olmadığını, ayrıca Haccâc'ın siyasette İbn Ziyad'ı örnek aldığını belirtir.³⁵ Mevdûdi(1903-1979) de Abdülmelik ve oğlu Velid'in yaptıkları en kötü işin, Haccâc'ı vali olarak atamak olduğunu söyler.³⁶ Nuri Ünlü de, Haccâc'ın hayatının baştan sona kötülük, pislik ve cinayetlerle dolu olduğunu ve tarihte ender rastlanan zalimlerden olduğunu belirtir.³⁷ Ahmet Lütfi Kazancı da bir makalesinde, Haccâc'ın öldüğü zaman şerefli bir valiye yakışır şekilde defnedilmediğini, öldüğünde bazı âlimlerin sevinçten ağladığını ve bunun da Haccâc'ın gerek Hicaz'da gerekse Irak'ta yaptığı şiddet uygulamalarının bir sonucu olduğunu belirtir.³⁸ Ziriklî'ye göre ise Haccâc, güçlü bir hitabet yeteneğine sahipti.³⁹ Zerkeşî de onun her gece Kur'an'ın dörtte birini okuduğunu belirtmektedir.⁴⁰ Hudaî de onun hatip olduğu kadar fasih de olduğunu ve fesâhatte çoğu zaman Hasan el-Basrî ile denk tutulduğunu belirtir.⁴¹ Burada yukarıda belirttiğimiz yaklaşımların bir uzantısı olarak ortaya konulan birbirinin zıttı her iki okumaya da ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği görülmektedir. Nitekim söz konusu şahıs hakkında taraflılığın doğurduğu yaklaşımlar rivayetlerde abartıya sebebiyet vermiş olabilir.

Sonuç

Tarih yazımında günümüz tarihçiliği açısından da uyulması gereken en önemli meselelerden biri olan tarafsızlık ilkesinin, çağlar boyunca farklı sebeplerden ötürü

³⁴ Ahmet Önkal, İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 3 (Ankara 1992), s. 190.

³⁵ İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Beyrut, tarihsiz, s. 31.

³⁶ Ebu'l-A'la Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul 1972, s. 252.

³⁷ Nuri Ünlü, *İslam Tarihi I*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.197.

³⁸ A. Lütfi Kazancı, "Haccac b. Yusuf es-Sakafî(95/714)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 4 (İzmir 1992), s. 123-124.

³⁹ Hayreddin ez-Ziriklî, *el- Alam: Kamusu Teracim li Eşhuri'r- Ricali ve'n- Nisai mine'l- Arabi ve ve'l- Müstaribin ve'l- Müsteşrikin*, C. II, Beyrut 1980, s. 175.

⁴⁰ Şeyh Nuhammed İbn Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, tahkik. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut 1973, C. I, s. 250.

⁴¹ Muhammed Hudaî, *Târihu'l-Ümeme'l-İslâmiyye*, Kahire 1969, C. I, s. 176.

tarafılık problemi olarak kendini gösterdiği görülmektedir. Nitekim çağdaş tarih yazımında bile bunun örneklerini görmek mümkündür. Örneğin Nazi Almanyası'nda kabul ettirilen ırkçı tarih görüşünün dayandığı başat fikir, üstün ırkın aşağı soylara savaş açması, en acil ödev olarak da “*Yahudi tehlikesi*”nin üstesinden gelinmesi gerektiği idi. Sovyetler Birliği tarafından zorla ilhak edilmiş olan Estonya da ise, komünist rejim dönemindeki tarih ders programlarında, işçi sınıfının önderliği altında işçiler, köylüler ve aydınlar birliğine dayanan mutlu Sovyet ulusları ailesine dostça bir tavırla kabul edilmiş gibi betimlenmekteydi.⁴² Türkiye'nin yakın dönemine bakıldığında da, özellikle Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde resmî tarih tezlerinde ve sonraki dönemlerde bir kısım popüler tarih eserlerinde ortaya konulan tarih yazımı buna örnek olarak gösterilebilir⁴³. Bununla birlikte 1970'li yıllarda hemen hemen her siyasi partinin ve siyasi hareketin kendi haklılığını göstermeye giriştiği sürece bakıldığında da, bu gelişmelerin çoğulcu bir tarih yazımını ortaya çıkarmakla birlikte, birbirini ötekileştiren tarih yazımına da kapı aralamış olduğu görülmektedir.⁴⁴

Yukarıda belirtilen örneklerde ortaya çıkan tarih yazım tarzlarından anlaşılacağı üzere, bir dönem için, sırf lehinde yazılan eserler gerçekleri yansıtmayabileceği gibi o dönemin aleyhinde yazılan eserler de gerçeği yansıtmayabilir. Burada göz ardı edilmemesi gereken durum ise; bu eserlerin belli bir tarihsel dönemin ürünü oldukları ve iyisiyle kötüsüyle kaleme alındıkları dönemin anlayışını yansıtıyor olmalarıdır. Ele alınan bu eserlerdeki bilgilerin sahilliği, o dönemin tablosu, yazarının eğilimleri ortaya konarak test edilmelidir. Bu eserlerin yazıldıkları dönemde birbirleriyle yarışan, tartışan, mücadele eden, hatta savaşan rakip siyasi grupların birbirleri hakkında ileri sürdükleri iddialarla dolu olabilecekleri, bizler için unutulmaması gereken en önemli gerçeklerin başında gelir. Dolayısıyla ele aldığımız eserlerden hareketle inceleyeceğimiz tarihî dönemin aslına uygun bir resmini çizebilmemiz için; o dönemde meydana gelen ihtilafların ve çekişmelerin arka planını iyice anlamamız, bu eserlerin hangi konjoktürel durumun ürünü olduklarını kavramamız ve bir tek düşünce ekolünün doğrularından hareket ederek değil, o dönemde tartışılan veya o gruplar tarafından benimsenen ortak doğrulardan hareket ederek bir sonuca veya senteze varmaya çalışmamız kaçınılmazdır.⁴⁵

Bu bağlamda günümüz İslam tarih yazıcılığının en temel problemi; mevcut rivayetlerin çağdaş bilimsel kıstaslar göz önünde bulundurularak objektif şekilde ve kendi kültürel geçmişimizi de reddetmeyen bir aklî tenkide tabi tutulması ihtiyacıdır. Ancak buradaki ‘*aklî tenkit*’ ten maksat salt rasyonalist bir tenkitin ötesinde, kaynağını ilk dönem İslâm tarihinin temel kaynaklarından olan Kur'an'da yer alan ilkelerden ve hadislerden alan bir tenkitçiliği ifade etmektedir. Nitekim bu tarihe kaynaklık eden,

⁴² Laurent Wirth, “Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek”, *Tarihin Kötüye Kullanımı (Sempozium Bşildirileri)*, çev. Nurettin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 26.

⁴³ Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında görülen resmî tarih tezi için bkz. Büşra Ersanlı Bahar, *İktidar ve tarih: Türkiye'de “Resmî Tarih” Tezinin Oluşumu: (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

⁴⁴ İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara 1998, s. 13.

⁴⁵ Aycan-M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, s. 14.

özellikle dinî konuları ihtiva eden rivayetlerin birçoğu söz konusu kaynaklarla desteklendiği ölçüde muteber olabilmektedir.

Bu bağlamda bugün anladığımız manada bir tenkit süzgecinden geçmemiş olan veya bazı rivayetlerde eksik, yanlış, taraflı yazım özellikleri görülse de ilk dönemlerde yazılan siyer-İslâm tarihi eserlerine bir malzeme veya bilgi deposu gözüyle bakılmasının ve bu kaynakların rivayetlerinin tarih bilimine ait tenkit süzgecinden geçirilerek objektif bir siyer-İslâm tarih yazımının oluşturulmasındaki gereklilik ortaya çıkmaktadır. Kaynakların rivayetleri doğrultusunda tarafsız bir bakış açısıyla oluşturulacak olan tarih yazımının da, geçmişin aslına en yakın şekliyle tespit edilmesine ve böylelikle doğru bir tarih anlayışına kapı aralayacağı muhakkaktır. Tarihe kaynak teşkil eden söz konusu rivayetlerin doğru, objektif ve tarafsız yazımı da tarihî olguları yeniden oluşturmak için bize dünün resmini çizerken en yakın resmin ortaya çıkmasında katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- A. Aziz Duri, *İlk Dönem İslam Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.
- Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.
- Aycan, İrfan- Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1999.
- Bakkal, Ali, “Ebubekir’in Halife Seçilmesinde “İmamlar Kureyş’tendir” Hadisinin Rolü Üzerine”, *İstem*, Yıl: 3, S. 6 (Konya 2005), ss. 87-103.
- Bloch, Marc, *Tarihin Savunusu Ya da Tarihçilik Mesleği*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1994.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *İslam’da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.
- Carr, Edward Hallett, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, Birikim Yayınları, İstanbul 1980.
- Ebubekir İbn Arabî, *el-Avâsım mine’l-Kavâsım*, tahkik. Muhibbu’d-Dîn el-Hatîb, el-Matbaatu’s-Selefiyye, Kahire 1371.
- Emin, Ahmet, *İslam Tarihi ve Tarihçileri*, çev. Mustafa Baş, Ankara Din Görevlileri Yardımlaşma Derneği, Ankara 1996.
- Günaltay, M. Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.
- Halkın, Leon-E, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Hatiboğlu, Mehmet Said, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Kitabiyât, Ankara 2004.
- Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hilafetin Kureyşliliği(İslâm’da İlk Siyasi Kavmiyetçilik)*, Kitabiyât, Ankara 2005.
- Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

- Hudarı, Muhammed, *Târihu'l-Ümeme'l-İslâmiyye*, C. I, Kahire 1969.
- İbnu'l-Esir, İzzeddin Ebu'l-Hasan b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I-X, Beyrut 1986.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1997.
- İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Beyrut, tarihsiz.
- Iggers, Georg G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Kazancı, A. Lütfi, "Haccac b. Yusuf es-Sakafi(95/714)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 4 (İzmir 1992), ss. 117-127.
- Keleş, Ahmet, "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri-"Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir" Hadisi Örneği", *İstem*, Yıl: 4, S. 7 (Konya 2006), ss. 37-54.
- Keleş, Ahmet, "Tarih Bilincimiz-Hadislerle Çöküş Sürecinde Başlatılan Tarih: İslam Tarihi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: V, S. 10 (Diyarbakır, Eylül 2007), ss. 39-58.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998.
- Laoglois, Ch. V. - Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip Ataç, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1937.
- Laroui, Abdullah, *Tarihselcilik ve Gelenek*, çev. Hasan Bacanlı, Vadi Yayınları, Ankara 1993.
- Mansur, Mehmed, *İskenderiye Kütüphanesi'ni Müslümanlar mı Yaktı?*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Hilafet ve Saltanat*, çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul 1972.
- Mutahhari, Murtaza, *Tarih ve Toplum*, çev. Cengiz Şişman, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1989.
- Önkal, Ahmet, "İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 3 (Ankara 1992), ss. 189-197.
- Özbaran, Salih, *Tarih Tarihçi ve Toplum*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
- Rosenthal, Ervin I. V., *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Coşkun, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Sahih-i Buhari, *Muhtasar-ı Tecrîd-i Sarîh*, çev. Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınları, Konya 2004.
- Severcan, Şefaettin, "Rivayetlerin Bilimselliği (Hz. Peygamber ve Dört Halife Devri)", *İstem*, Yıl: 5, S. 9 (Konya 2007), ss. 21-36.
- Suyutî, Celaleddin, *Târihu'l-Hulefâ*, tahkik. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 4. Baskı, Mısır 1969.
- et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr, *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, tahkik. M. J. De Goeje, I-XV, Leiden 1879-1965.
- Tekeli, İlhan, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara 1998.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985.
- Ünlü, Nuri, *İslam Tarihi I*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.197.

- Varol, Bahaüddin, “Emeviler’in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, *İstem*, Yıl: 4, S. 8 (Konya 2006), ss. 83-107.
- Wirth, Laurent, “Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek”, *Tarihin Kötüye Kullanımı (Sempozyum Bildirileri)*, çev. Nurettin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 18-58.
- ez-Zerkeşî, Şeyh Muhammed İbn Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, tahkik. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, C. I, Beyrut 1973.
- ez-Ziriklî, Hayreddin, *el- Alam: Kamusu Teracim li Eşhuri’r- Ricali ve’n- Nisai mine’l-Arabi ve ve’l- Müstaribin ve’l- Müsteşrikin*, C. II, Beyrut 1980.